

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.35.10>
УДК 314.1+316.3(477)

Володимир СКЛЯР

доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр»,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України

ORCID: 0000-0003-0020-5973

Email: sklyar_vm@ukr.net

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТА ЧАСТКА УКРАЇНЦІВ У ЙОГО СКЛАДІ НА ВІЛЬНИХ ВІД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ОКУПОВАНИХ ТЕРЕНАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ТА ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Анотація. Дослідження етнічних процесів в Україні є важливим завданням українознавства. В умовах російсько-української війни особливо нагальним є спростування російських міфологем щодо етнічного складу населення України. У статті визначено площу вільних від окупації та окупованих територій Херсонської та Запорізької областей, з урахуванням адміністративно-територіального устрою за реформою 2020 року. Встановлено динаміку чисельності населення цих теренів за статистичними матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року, статистичними даними на час проведення адміністративно-територіальної реформи 2020 року та за інформацією Херсонської та Запорізької обласних військових адміністрацій про чисельність населення у 2024 році. Попри те, що окупованими виявилися більшість теренів цих областей, на менших за площею територіях, які у 2024 році були вільні від російської агресії і де були обласні центри. До початку російської агресії на цих теренах зосереджувалася більшість населення цих областей. Доведено, що в етнічному складі населення Херсонської та Запорізької областей, серед міського та сільського населення, серед населення усіх її районів українці становлять абсолютну більшість. Тому російські претензії на територію Херсонської та Запорізької областей є безпідставними та нікчемними за аргументацією щодо анексії заселених українцями теренів цих південних областей України. Напрями та наслідки російської імперської політики на окупованих українських землях потребують подальших спеціальних досліджень, як і запровадження кримінальної відповідальності за воєнні злочини російських загарбників та колаборантів з боку українського та міжнародного правосуддя.

Ключові слова: Україна, етнічні процеси, захоплені території, російський агресор, деокупація, імперська політика росії, українські реалії, український спротив, дослідження складу населення.

Volodymyr SKLIAR

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Leading Researcher at the Ukrainian Ethnological Center,
Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

THE POPULATION SIZE AND THE SHARE OF UKRAINIANS IN IT ON THE OCCUPATION-FREE AND THE RUSSIAN OCCUPIED TERRITORIES OF KHERSON AND ZAPORIZHZHIA OBLASTS

Abstract. The study of ethnic processes in Ukraine is an important task of Ukrainian studies. In the context of the russian-Ukrainian war, it is especially urgent to refute russian mythologemes about the ethnic structure of the Ukrainian population. The article determines the area of the occupation-free and occupied territories of Kherson and Zaporizhzhia regions, taking into account the administrative-territorial structure according to the 2020 reform. The dynamics of the population of these territories is established based on the statistical materials of the 2001 All-Ukrainian Population Census, statistical data at the time of the 2020 administrative-territorial reform, and information from the Kherson and Zaporizhzhia regional military administrations on the population in 2024. Despite the fact that most of the territories of these regions were occupied, the smaller areas that were free of russian aggression in 2024 and had regional centers were home to the majority of the population of these regions before the russian aggression. The author proves that Ukrainians constitute an absolute majority in the ethnic composition of the population of Kherson and Zaporizhzhia regions, among the urban and rural population, and among the population of all its districts. There-

fore, the russian claims to the territory of Kherson and Zaporizhzhia regions are groundless and insignificant in terms of the arguments for the annexation of the territories inhabited by Ukrainians in these southern regions of Ukraine. The directions and consequences of the Russian imperial policy on the occupied Ukrainian lands require further special research, as well as the introduction of criminal responsibility for the war crimes of the Russian invaders and collaborators on the part of Ukrainian and international justice.

Keywords: Ukraine, ethnic processes, captured territories, Russian aggressor, de-occupation, imperial policy of Russia, Ukrainian realities, Ukrainian resistance, study of the composition of the population.

Постановка питання. Дослідження етнічних процесів в Україні є одним із важливих завдань сучасного українознавства, особливо в умовах російсько-української війни, де етнічні чинники безпідставно використовуються кремлівським керівництвом для виправдання російської агресії та анексії українських земель. Сучасна кремлівська влада повернулася до імперських міфологем XIX ст., коли заперечувалося існування українців як окремої нації, а українці (за імперським терміном «малороси») визнавалися етнографічною групою росіян. Не визнаючи українців як окрему націю, путінська влада заперечує існування незалежної Української держави. Тому головною метою агресора є ліквідація української держави та знищення української нації.

Одним із головних напрямків російської агресії в Україні з 24 лютого 2022 року стали південні Херсонська та Запорізька області. Вже до березня 2022 року більшість теренів цих областей опинилися під окупацією. Після поразки російських військ від ЗСУ у Харківській області 6–12 вересня 2022 року, кремлівська влада наприкінці вересня поспіхом провела на окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей, як на Донеччині і Луганщині, псевдореферендуми «про входження до складу рф». На початку жовтня 2022 року незаконну анексію 4 областей України закріплено в конституції країни-агресорки. І це попри те, що значна частина Запорізької області, зокрема і місто Запоріжжя, як і Херсонщини з містом Херсоном, звільненням ЗСУ у листопаді 2022 року, залишаються під контролем української влади, вони оголошені частиною «нових російських територій», а їхні мешканці – «росіянами».

Тому досить актуальним є дослідження чисельності населення та рівня частки українців в етнічному складі населення Херсонської та Запорізької областей, опираючись на статистичні дані, зокрема Всеукраїнського перепису 2001 року [1]. Цей перепис населення України виявився останнім, бо з 2011 року проведення нового перепису постійно переносилося. Запланований на 2011-й рік перепис рішенням Кабінету міністрів було перенесено на два роки через брак коштів. У 2013 його також відтермінували – спочатку на 2016 рік, а потім через російську військову агресію – вже на 2020 рік. Всеукраїнський перепис населення планували провести у 2023 році. А в жовтні 2023 уряд визнав розпорядження Кабміну від 09.12.2020 №1542 «Про проведення у 2023 році Всеукраїнського перепису населення» таким, що втратило чинність [2].

Важливе значення мають статистичні матеріали, пов'язані зі здійсненням адміністративно-територіальної реформи 2020 року [3; 4], а також інфор-

мація Херсонської та Запорізької обласних військових адміністрацій про чисельність населення у 2024 році [5; 6].

На жаль, спеціальних досліджень стосовно цієї тематики не існує. Важливе значення має інформація Херсонської та Запорізької обласних військових адміністрацій протягом 2022–2024 рр. про ситуацію на вільних та окупованих територіях, зокрема і про чисельність населення [5; 6], інформація ГШ ЗСУ про бойові дії на Херсонському та Запорізькому напрямках, про постійні обстріли цих областей [7], спеціальні доповіді Уповноваженого Верховної ради України з прав людини щодо злочинів російської влади на окупованих територіях [8].

Метою статті є визначення чисельності населення та частки українців у його складі на вільних від російської окупації та окупованих теренах Херсонської та Запорізької областей за новими районами та територіальними громадами.

Основна частина. Херсонська область. До адміністративно-територіальної реформи 2020 року до складу Херсонської області входили: обласний центр місто Херсон, 2 міста обласного підпорядкування Каховка та Нова Каховка, а також 18 районів. За адміністративно-територіальною реформою 2020 року Херсонщина поділялася на 5 нових великих районів у складі 49 територіальних громад: 9 міських, 17 селищних, 23 сільських, які об'єднували 698 населених пунктів [3]. У результаті російської агресії 24 лютого 2022 року розпочалася окупація Херсонської області, 1 березня був захоплений і Херсон. До кінця березня 2022 року майже вся територія Херсонщини була окупована. На початку вересня 2022 року почався контрнаступ ЗСУ, і до 11 листопада від ворога було звільнена вся правобережна частина області, зокрема і місто Херсон. Лінія фронту проходить Дніпром.

Правобережжя Херсонської області складається із нових Бериславського та Херсонського районів. **Бериславський район** створено у липні 2020 року у складі 11 територіальних громад: Бериславської міської, Великоолександрівської, Калинівської, Високопільської, Нововоронцовської селищних, Милівської, Новорайської, Тягинської, Борозенської, Кочубеївської, Новоолександрівської сільських [3].

До реформи 2020 року терени цього нового району належали до Бериславського (в старих межах), Великоолександрівського, Високопільського, Нововоронцовського районів. Лише Козацька селищна та Веселівська сільська ради, які розташовувалися на правому березі Дніпра та раніше належали до Бериславського району, за реформою 2020 року ввійшли до нового Каховського району. Також Лима-

нецька сільська рада Бериславського району з 2020 року опинилася у складі Дар'ївської сільської громади Херсонського району [3].

Херсонський район у 2020 році створено у межах Херсонської міської ради правобережного Білозерського району та лівобережного Олешківського (до 2016 року Цюрюпинського) району. На правобережжі області створено Херсонську міську, Білозерську селищну, Дар'ївську, Музиківську, Станіславську, Чорнобаївську сільські територіальні громади. У межах колишнього лівобережного Олешківського району у 2020 році створено Олешківську міську, Великокопанівську, Виноградівську, Ювілейну сільську територіальні громади [3].

Отже, до 2020 року на правобережній Херсонщині було 5 районів та Херсонська міська рада, а за новою адміністративно-територіальною реформою створено 17 територіальних громад: 2 міські, 5 селищних, 10 сільських у межах 2 нових районів Херсонського та Бериславського.

Загальна площа Херсонської області становила 28 460 кв. км. **Площа правобережної частини Херсонщини** складала 6 830 кв. км, зокрема Бериславського району – 4 750 кв. км [3], неокупованої (правобережної) частини Херсонського району 2 040 кв. км, правобережної частини Каховського району – 40 кв. км. Частка звільнених теренів Херсонщини від російської окупації досягла 24,0 % [9].

Чисельність населення правобережжя Херсонщини за переписом населення 2001 року становила 561 тис. осіб, що складало 47,8 % всього населення області (1 млн. 172 тис. осіб) [9, с. 1]. Тобто, на цих теренах за рахунок обласного центру зосереджувалася майже половина населення Херсонщини. На час проведення адміністративно-територіальної реформи (липень 2020 року) чисельність населення правобережжя області становила 499 тис. осіб [3]. За 2001–2020 рр. переважно за рахунок депопуляції чисельність населення цієї частини Херсонщини скоротилася на 11,0 % (62 тис. осіб) [9].

За інформацією начальника Херсонської обласної військової адміністрації Олександра Прокудіна, на початку вересня 2024 року на прифронтових теренах Херсонщини мешкало лише 167 тис. осіб, зокрема 45 тис. осіб ВПО, а в 50 населених пунктах прибережжя діє обов'язкова евакуація [10]. Порівняно з довоєнним часом чисельність населення правобережжя Херсонщини скоротилося втричі. Протягом весни-осені 2022 року на цих теренах відбувалися важкі бої, аж до звільнення Херсону 10 листопада 2022 року. Обласний центр, місто Берислав, інші населені пункти прифронтової зони перебувають і зараз під постійними обстрілами російських загарбників.

Лівобережжя Херсонської області за адміністративно-територіальною реформою 2020 року складалося із Генічеського, Каховського, Скадовського та частини Херсонського районів. **Генічеський** район створено у липні 2020 року у складі 4 територіальних громад: Генічеської міської, Іванівської, Нижньосірогозької, Новотроїцької селищних територіаль-

них громад [3]. До цього територія цього нового району входила до 4 районів: Генічеського (в старих межах), Іванівського, Нижньосірогозького, Новотроїцького.

Каховський район за адміністративно-територіальною реформою 2020 року складався з 15 територіальних громад: Каховської, Новокаховської, Таврійської міських, Великопетиської, Верхньорогачицької, Горностаївської, Любимівської, Асканія-Нової, Чаплинської селищних, Рубанівської, Костянтинівської, Зеленопільської, Тавричанської, Присиваської, Хрестівської сільських. До Новокаховської міської громади ввійшли також правобережні Козацька селищна та Веселівська сільська ради зі складу розформованого (старого) Бериславського району [3]. Раніше терени нового Каховського району належали до 2 міст обласного підпорядкування: Каховки та Нової Каховки, а також до 5 районів: Каховського, Великопетиського, Верхньорогачицького, Горностаївського, Чаплинського.

Скадовський район утворено у липні 2020 року у складі 9 територіальних громад: Голопристанська, Скадовська міські, Каланчацька, Мирненська, Лазурненська селищні, Бехтерська, Долматівська, Чулаківська, Новомиколаївська сільські [3]. До реформи 2020 року територія цього нового району входила до складу 3 районів: Скадовського (в старих межах), Голопристанського, Каланчацького. Лівобережна частина нового **Херсонського** району складалася з 4 територіальних громад; Олешківської міської, Великокопанівської, Виноградівської, Ювілейної сільських, створених та теренах розформованого Олешківського району [3].

Отже, до 2020 року на теренах лівобережної Херсонщини було 2 міста обласного підпорядкування та 13 районів, а за адміністративно-територіальною реформою 2020 року створено 32 територіальні громади: 7 міських, 12 селищних, 13 сільських у складі 3 нових районів повністю та 1 – частково.

Площа окупованої лівобережної частини Херсонської області становила 20 530 кв. км. Зокрема, за районами: Генічеського – 7 120 кв. км, Каховського – 6 350 кв. км [3], неокупованої (без неокупованої правобережної частини – 40 кв. км), Скадовського – 5 260 кв. км, лівобережної частини Херсонського району (колишнього Олешківського) – 1 800 кв. км [9]. Ще близько 1 100 кв. км припадало на водну поверхню, переважно на Каховське водосховище, знищене російськими загарбниками внаслідок підриву Каховської ГЕС 6 червня 2023 року. Більша площа затоплення була на низькому лівому березі Дніпра. Площа лівобережної частини Херсонської області з урахуванням площі колишнього Каховського водосховища досягала 21 530 кв. км. Частка цих теренів становила 76,0 % загальної території Херсонщини (28 460 кв. км) [9, с. 3]. Тобто, більшість території Херсонської області з 2022 року опинилася під російською окупацією.

Чисельність населення лівобережжя Херсонщини за переписом населення 2001 року

складала 611 тис. осіб, що становило 52,2 % загальної чисельності населення Херсонської області (1 млн. 172 тис. осіб) [9, с. 1]. У середині 2020 року при проведенні адміністративно-територіальної реформи чисельність населення цих теренів переважно внаслідок депопуляції зменшилася до 537 тис. осіб, що становило 51,9 % загальної чисельності населення Херсонщини (1 млн. 036 тис. осіб). Частка лівобережжя області серед усього населення була у 1,5 рази меншою за територіальну частку. Це було результатом значно нижчої густоти населення на лівобережжі, порівняно з правобережжям, де є обласний центр – місто Херсон. За 2001–2020 рр. за рахунок депопуляції чисельність населення лівобережної частини Херсонщини скоротилася на 12,1 % (74 тис. осіб) [9].

Внаслідок російської окупації істотно зменшилася чисельність населення всього лівобережжя Херсонщини, а особливо прифронтової смуги. Можливості виїхати у безпечні області України у мешканців цих теренів не було, бо вже наприкінці лютого 2022 року лівобережжя області було окуповане російськими загарбниками. На цих теренах встановлено жорсткий окупаційний режим, який нищить всі ознаки української ідентичності.

Етнічний склад населення Херсонської області. За переписом населення 2001 року абсолютну більшість в етнічному складі населення Херсонської області становили українці – 82,0 % (961 тис. осіб із 1 млн. 172 тис. осіб). До речі, рівень частки українців серед усього населення цієї південної області виявився навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення України у 2001 році – 77,8 % (37 млн. 541 тис. осіб із 48 млн. 240 тис. осіб) [9, с. 1]. Серед сільського населення Херсонщини рівень частки українців був ще вищим і досягав 87,2 % (410 тис. осіб із 470 тис. осіб). Досить значним був рівень частки українців серед міського населення області – 78,5 % (551 тис. осіб із 702 тис. осіб) близько 90 % [9].

У 2001 році рівень частки українців в етнічному складі населення 5 районів **правобережжя Херсонської області** досягав близько 90 %, 4 з яких ввійшли до нового **Бериславського** району: Нововоронцовському – 94,3 % (найвищий показник поміж районів Херсонщини), Великоолександрівському – 92,5 %, Високопільському – 91,7 %, Бериславському (у старих межах) – 88,5 %. До нового **Херсонського** району ввійшов Білозерський район, де рівень частки українців серед усього населення становив 89,1 %. В етнічному складі населення міста Херсон частка українців складала 76,5 % (277 тис. осіб із 362 тис. осіб) [9].

Досить високим був також і рівень частки українців серед усього населення на території **лівобережжя Херсонської області**, яке опинилося у 2022 році під російською окупацією. У межах нового **Каховського** району частка українців в етнічному складі населення у 2001 році досягала за районами: у Горностаївському – 92,7 %, Верхньорогачицькому –

92,0 %, Великопетиському – 89,5 %, Каховському (у старих межах) – 89,0 %, Чаплинському – 84,1 %. Дещо нижчим був рівень частки українців серед усього населення міста Каховки – 82,1 % та Новокаховської міської ради – 73,8 %. Значним був рівень частки українців в етнічному складі населення причорноморського нового **Скадовського** району. У 2001 році серед усього населення за районами: у Каланчацькому – 87,7 %, Голопристанському – 87,5 %, Скадовському (у старих межах) – 83,1 % [9].

У межах лівобережної частини нового **Херсонського** району – колишній Цюрупинський (Олешківський) – рівень частки українців в етнічному складі населення у 2001 році досягав 85,6 %. Абсолютну більшість серед усього населення у межах нового **Генічеського** району становили українці. Їхня частка складала за районами: у Іванівському – 89,3 %, Новотроїцькому – 86,6 %, Нижньосірогозькому – 82,2 %, Генічеському (у старих межах) – 65,0 % [9].

Отже, серед загальної чисельності населення Херсонської області, її міського та сільського населення, серед населення усіх її районів як правобережжя, так і лівобережжя Дніпра українці становили абсолютну більшість.

Запорізька область. До адміністративно-територіальної реформи 2020 року до складу Запорізької області входили обласний центр місто Запоріжжя, 4 міста обласного підпорядкування – Бердянськ, Енергодар, Мелітополь, Токмак та 20 районів. За адміністративно-територіальною реформою 2020 року область поділялася на 5 нових великих районів у складі 67 територіальних громад: 14 міських, 17 селищних, 36 сільських, які об'єднували 953 населені пункти [4].

Російська окупація Запорізької області розпочалася 24 лютого 2022 року і у березні більшість її теренів були окуповані. **Не окупована частина Запорізької області** складається із Запорізького, значної частини Пологівського та незначної частини Василівського районів. **Запорізький район** створено у липні 2020 року у складі 17 територіальних громад: Запорізької, Вільнянської міських, Кушугумської, Новомиколаївської, Тернуватської, Комишуваської селищних, Матвіївської, Михайлівської, Михайло-Лукашівської, Павлівської, Петро-Михайлівської, Біленьківської, Долинської, Новоолександрівської, Степненської, Широківської, Таврійської сільських [4]. До адміністративно-територіальної реформи 2020 року терени цього нового району належали до Запорізького, Вільнянського, Новомиколаївського та 2 громади до Оріхівського районів. Ще 3 територіальні громади, які виникли у межах розформованого Оріхівського району, ввійшли до складу нового Пологівського району.

Із 15 територіальних громад **Пологівського** району, створених за реформою 2020 року, лише 2 сільські громади Воздвижівська та Преображенська не окуповані, а на теренах 4 громад цього нового району проходить лінія фронту: Гуляйпільської, Орі-

хівської міських, Малинівської, Малотокмачанської сільських [4]. До 2020 року територія цих 6 громад входила до складу Гуляйпільського та Оріхівського районів. Із 11 територіальних громад **Василівського району** [4] лише більшість теренів Степногірської селищної громади та досить незначна північна частина Василівської міської громади опинилися поза межами російської окупації. Територією цих 2 громад проходить лінія фронту.

Отже, із 67 громад Запорізької області 19 громад опинилися на неокупованій території, поза зоною окупації була більшість теренів ще 6 громад, де проходять бойові дії, разом 25 територіальних громад. До адміністративно-територіальної реформи 2020 року на цих теренах був обласний центр, із 20 районів 5 районів повністю: Запорізький (у старих межах), Вільнянський, Новомиколаївський, більші частини Гуляйпільського, Оріхівського та незначна частини Василівського району (у старих межах).

Загальна площа Запорізької області складала 27 180 кв. км. **Площа неокупованої північної частини області** становила 6 320 тис. кв. км, зокрема Запорізького району – 4 670 кв. км [4], неокупованої частини Пологівського та Васильківського районів близько 1 650 кв. км. Частка звільнених теренів від російської окупації досягала 23,2 % [9].

Чисельність населення північних теренів області за переписом населення 2001 року складала 1 млн. 031 тис. осіб, що становило 53,5 % загальної чисельності населення Запорізької області (1 млн. 926 тис. осіб) [9, с. 1]. Тобто, на цих теренах за рахунок обласного центру міста Запоріжжя зосереджувалася більшість населення області. На час проведення адміністративно-територіальної реформи (липень 2020 року) чисельність населення цієї частини Запорізької області становила 943 тис. осіб. За 2001–2020 рр. переважно за рахунок депопуляції чисельність населення цієї частини області зменшилася на 8,5 % (88 тис. осіб) [9].

Під російською окупацією в Запорізькій області опинилася територія Бердянського та Мелітопольського районів повністю, переважної більшості теренів Василівського району та південної частини Пологівського району. **Бердянський район** створено у липні 2020 року у складі 8 територіальних громад: Бердянської, Приморської міських, Андріївської, Чернігівської селищних, Андріївської, Берестівської, Осипенківської, Коларівської сільських [4]. До 2020 року територія цього нового району входила до Бердянського, Приморського, Чернігівського районів.

Мелітопольський район за адміністративно-територіальною реформою 2020 року складався з 16 територіальних громад: Мелітопольської міської, Кирилівської, Якимівської, Веселівської, Мирненської, Нововасилівської, Приазовської селищних, Новоуспенівської, Чкаловської, Костянтинівської, Новенської, Новобогданівської, Семенівської, Терпіннівської, Плодородненської, Олександрівської сільських. До 2020 року територія цього нового району входила до Мелітопольського (у старих межах), Якимівського, Веселів-

ського, Приазовського районів, а також до південної частини Михайлівського району (Новобогданівська та Плодородненська сільські територіальні громади) [4].

Василівський район створено у липні 2020 року у складі 11 територіальних громад: Енергодарської, Василівської, Дніпрорудненської, Кам'янсько-Дніпровської міських, Михайлівської, Степногірської селищних, Малобілозерської, Великобілозерської, Роздольської, Благовіщенської, Водянської сільських [4]. Всі територіальні громади цього нового району з 2022 року опинилися під російською окупацією за винятком Степногірської селищної громади, більшість теренів якої контролюються ЗСУ, та незначної частини Василівської міської громади. До реформи 2020 року територія цього нового району входила до Василівського, Великобілозерського, Кам'янсько-Дніпровського, Михайлівського районів. Михайлівський район за реформою 2020 року був розподілений між новими Мелітопольським та Василівським районами. На теренах північної частини Михайлівського району у 2020 році створено Михайлівську селищну та Роздольську сільську територіальні громади у складі Василівського району [4].

За адміністративно-територіальною реформою 2020 року **Пологівський район** складався з 15 територіальних громад. 9 з них опинилися в окупації: Пологівська, Молочанська, Токмацька міські, Більмацька, Комиш-Зорянська, Розівська селищні, Смирновська, Воскресенська, Федорівська сільські територіальні громади [4]. До 2020 року територія цих 9 територіальних громад входила до складу Пологівського (у старих межах), Токмацького, Більмацького, Розівського районів.

Окупованими є також південна частина Оріхівської міської громади та південно-східна частина Малотокмачанської сільської громади, створених у 2020 році на теренах розформованого Оріхівського району. Під окупацією також опинилися південні частини Гуляйпільської міської громади та Малинівської сільської громади, які були створені у 2020 році у межах ліквідованого Гуляйпільського району. На теренах цих 4 громад нового Пологівського району проходить лінія фронту, а 2 громади цього нового району опинилися поза зоною російської окупації.

Отже, із 67 територіальних громад Запорізької області 42 громади 4 нових районів були окуповані російськими військами. До 2020 року на цих теренах були всі 4 міста обласного підпорядкування: Бердянськ, Енергодар, Мелітополь, Токмак та 15 із 20 районів: Бердянський, Більмацький (до 2016 року Куйбишевський), Василівський (майже повністю), Великобілозерський, Веселівський, Кам'янсько-Дніпровський, Мелітопольський, Михайлівський, Пологівський, Приазовський, Приморський, Розівський, Токмацький, Чернігівський, Якимівський. Частково окупованими є терени ще 2 колишніх районів Гуляйпільського та Оріхівського.

Площа південної окупованої частини Запорізької області становила 20 860 кв. км. Зокрема, за районами: Бердянського – 4 460 кв. км, Меліто-

польського – 7 080 кв. км, Василівського – близько 4 200 кв. км (без частини Степногірської селищної та Василівської міської територіальних громад), більшої частини Пологівського району – близько 5 120 кв. км. Частина цих теренів становила 76,8 % загальної території Запорізької області (27 180 кв. км) разом із внутрішніми водоймами, зокрема і Каховським водосховищем [9, 4]. Тобто, більшість території Запорізької області опинилися під російською окупацією.

Після підриву росіянами греблі Каховської ГЕС 6 червня 2023 року, яка викликала штучну повінь, затоплення будинків та загибель людей, значна частина (9/10) площі колишнього водосховища перетворилася на суходіл, який заростає лісом та чагарниками. Повертається Великий Луг, який був на цих теренах до побудови Каховської ГЕС у 1955 році.

Чисельність населення південної частини Запорізької області за переписом населення 2001 року складала 895 тис. осіб, що складало 46,5 % загальної чисельності населення Запорізької області (1 млн. 926 тис. осіб) [9, с. 1]. У середині 2020 року при проведенні адміністративно-територіальної реформи чисельність населення цих теренів переважно внаслідок депопуляції зменшилася до 762 тис. осіб, що становило 44,5 % загальної чисельності населення області (1 млн. 705 тис. осіб). Частина південної частини області серед усього населення була значно меншою за територіальну частку, відповідно, 44,5 % та 74,7 % [9, с. 4].

Такі відмінності стали результатом значно нижчої густоти населення на цих теренах, порівняно з північною частиною області, де є обласний центр – місто Запоріжжя. І це попри те, що всі 4 міста обласного підпорядкування опинилися на окупованій території (Бердянськ, Енергодар, Мелітополь, Токмак), бо за сукупною чисельністю населення вони поступалися обласному центру місту Запоріжжя. За 2001–2020 рр. за рахунок депопуляції чисельність населення південної частини Запорізької області скоротилася на 14,8 % (133 тис. осіб) [9]. У результаті російської агресії значно скоротилася чисельність населення південної частини Запорізької області. Можливості виїхати у безпечні області України чи за кордон у мешканців цих теренів були обмежені.

Етнічний склад населення Запорізької області. За переписом населення 2001 року абсолютну більшість в етнічному складі населення Запорізької області складали українці – 70,8 % (1 млн. 364 тис. осіб із 1 млн. 926 тис. осіб). Серед сільського населення області рівень частки українців був вищим і досягав 77,0 % (364 тис. осіб із 474 тис. осіб). Дещо нижчим був рівень частки українців серед міського населення області – 68,8 % (999 тис. осіб із 1 млн. 452 тис. осіб) [9].

Не окупована північна частина Запорізької області. У 2001 році рівень частки українців в етнічному складі населення 4 районів, які ввійшли до складу нового **Запорізького** району становив: у Новомиkolaївському – 92,8 %, Орхівському – 90,4 %, Вільнянському – 84,7 %, Запорізькому (у старих ме-

жах) – 83,8 %. Дещо нижчим був рівень частки українців серед усього населення міста Запоріжжя – 70,64 % (572 тис. осіб із 810 тис. осіб). Найвищим поміж усіх районів Запорізької області у 2001 році був рівень частки українців у Гуляйпільському районі – 93,1 % [9], терени якого за реформою 2020 року ввійшли до складу нового **Пологівського** району.

Високим був рівень частки українців і на теренах **окупованої російськими військами південної частини Запорізької області**. У межах окупованої частини нового **Пологівського** району частка українців в етнічному складі населення у 2001 році досягала за районами: у Пологівському (у старих межах) – 92,8 %, Куйбишевському (до 2016 року Більмацькому) – 88,1 %, Токмацькому – 83,4 %, Розівського – 82,2 %. Серед населення міста обласного підпорядкування Токмак рівень частки українців складав – 82,2 % [9].

Абсолютну більшість серед усього населення нового **Бердянського** району становили українці. Найвищим був рівень частки українців в етнічному складі населення у Чернігівському районі і досягав 92,0 %, помітно нижчим у Бердянському (у старих межах) – 75,9 % та найнижчим поміж усіх районів Запорізької області у Приморському – 52,5 %. Частина українців серед населення міста обласного підпорядкування Бердянська складала 57,0 % [9].

У межах нового **Василівського** району частка українців в етнічному складі населення у 2001 році становила за районами: у Великобілозерському – 92,6 %, Василівському – 77,4 %, Михайлівському – 74,0 %, Кам'янсько-Дніпровському – 57,3 %. Частина українців в етнічному складі населення **Мелітопольського** району у 2001 році становила за районами: у Веселівському – 76,7 %, Михайлівському – 74,0 %, Мелітопольському (у старих межах) – 62,8 %, Якимівському – 61,6 %. Дещо нижчим був рівень частки українців серед усього населення міста обласного підпорядкування Мелітополя – 55,1 % [9].

Отже, серед загальної чисельності населення Запорізької області, її міського та сільського населення, в етнічному складі населення усіх її районів як у північній, так і в південній частині українці становили абсолютну більшість.

Повний аналіз етнічного складу та мовної структури Запорізької та Херсонської областей, всіх міст обласного підпорядкування та кожного району надано в одній із попередніх монографій автора [11].

Загальна площа Херсонської та Запорізької областей становить 55 640 кв. км. Вільними від російської окупації залишаються терени правобережжя Херсонщини та північної частини Запорізької області, площа яких складає 13 130 кв. км – 23,6 % загальної території цих двох областей. Більшість теренів Херсонщини та Запоріжжя з 2022 року залишаються окупованими російськими загарбниками – 76,4 % (42 510 кв. км), тобто $\frac{3}{4}$ загальної площі [9].

Сукупна чисельність населення Херсонської та Запорізької областей досягала за переписом населення 2001 року 3 млн. 098 тис. осіб. У межах

неокупованих теренів цих 2 областей чисельність населення тоді становила 1 млн. 592 тис. осіб, що складало 51,4 % загальної чисельності населення [9]. І це при тому, що площа неокупованих теренів була втричі меншою, ніж окупованих. Тобто, більшість населення за рахунок обласних центрів зосереджувалося на правобережжі Херсонської області та в північній частині Запорізької області вільних від російської окупації.

За 2001–2020 рр. загальна чисельність населення цих 2 областей переважно за рахунок депопуляції зменшилася на 11,5 % (356 тис. осіб), з 3 млн. 098 тис. осіб до 2 млн. 742 тис. осіб. Темпи скорочення чисельності населення правобережної частини Херсонщини та північної частини Запорізької області, тобто на теренах, де були обласні центри, виявилися помітно нижчими – 9,4 % (150 тис. осіб) з 1 млн. 592 тис. осіб до 1 млн. 442 тис. осіб, ніж темпи скорочення загальної чисельності населення 2 областей. Тому у 2020 році рівень частки цих теренів навіть дещо збільшився – до 52,6 % (1 млн. 442 тис. осіб із 2 млн. 742 тис. осіб), попри скорочення чисельності населення в абсолютних показниках [9]. Таке зростання було спричинене тим, що темпи скорочення чисельності населення обласних центрів за 2001–2020 рр. були дещо нижчими, ніж міст обласного підпорядкування та сільських районів.

За інформацією Херсонської та Запорізької областей наприкінці літа 2024 року на неокупованих теренах нараховувалося 768 тис. осіб, зокрема у Херсонщині – 167 тис. осіб [10], що було втричі менше, ніж до початку російської агресії 2022 року та 600 тис. осіб у Запорізькій області [12], що було майже вдвічі менше, ніж до початку агресії. Чисельність населення вільних від окупації теренів Херсонської та Запорізької областей з середини 2020 до середини 2024 зменшилася вдвічі, з 1 442 осіб до 767 тис. осіб [9].

Інтенсивне зменшення чисельності населення правобережжя Херсонщини були спричинено тим, що з весни і до листопада 2022 року ці терени були окуповані російськими військами, а після звільнення від окупації Херсон та всі населені пункти розташовані вздовж Дніпра постійно перебувають під ворожими обстрілами, і з метою збереження життя людей проводяться евакуаційні заходи.

Дещо інша ситуація склалася в північній частині Запорізької області. Обласний центр – Запоріжжя – розташований дещо далі від лінії фронту, ніж Херсон. Чисельність населення обласного центру помітно зменшилася, але у 2023 та 2024 рр. Запоріжжя стало прихистком для переселенців із прифронтових населених пунктів не лише Запорізької, але й сусідньої Донецької областей, а в 2022 році і для вимушених переселенців із окупованих Мелітопольського, Бердянського, Василівського та Пологи́вського районів. Прифронтові села і міста Запорізької області обезлюділи, майже повністю зруйновані колишні районні центри міста Оріхів та Гуляйполе, на околицях яких проходять бої.

За переписом населення 2001 року на лівобережжі Херсонської області та в південній частині Запорізької області, які в 2022 році опинилися в умовах російської окупації, чисельність населення становила 1 млн. 506 тис. осіб, що складало 48,6 % загальної чисельності населення цих областей [9]. Тобто, попри те, що було окуповано більшість територій Херсонщини та Запоріжжя, до війни на цих теренах зосереджувалася меншість всього населення цих областей.

Темпи скорочення чисельності населення лівобережної частини Херсонщини та південної частини Запорізької області за 2001–2020 рр. були помітно вищими – 13,6 % (206 тис. осіб), з 1 млн. 506 тис. осіб до 1 млн. 300 тис. осіб, ніж темпи скорочення чисельності теренів цих 2 областей, де були обласні центри – 9,4 % (150 тис. осіб). Тому у 2020 році рівень частки цих теренів навіть дещо зменшився до 47,4 % (1 млн. 300 тис. осіб із 2 млн. 742 тис. осіб), порівняно з 2001 роком – 48,6 % [9].

На відміну від вільних від російської окупації теренів Херсонської та Запорізької областей, достовірної інформації щодо змін чисельності населення за час війни на окупованих територіях цих областей, на жаль, не існує. Окупаційна влада, як і в Криму, скасувала український адміністративно-територіальний устрій та запровадила російський, із «муніципальними районами», «городські поселеннями» та «сільськими поселеннями» – аналог радянських районів, міських та сільських рад. Нищать всі ознаки української ідентичності, руйнуються українські пам'ятки, зруйновано українську освіту, українські промислові й аграрні підприємства грабуються. Нав'язується російське громадянство, українців мобілізують до російської армії та використовують як «гарматне м'ясо» проти ЗСУ. Проводяться репресії проти українців, відбуваються депортації у віддалені райони росії, а в окуповані міста, особливо у приморські, розпочалося масове заселення росіянами, як це відбувалося в Криму, починаючи з 2014 року.

Висновки. Отже, як і за радянських часів, так і на захоплених у 2014 та 2022 рр. українських територіях відбуваються цілеспрямовані зміни російською окупаційною владою етнічного складу населення (заміна українців на росіян), тобто російщення українських земель. Російщення – це політика царського, радянського та сучасного путінського режиму, спрямована на ліквідацію української нації (насильницьку асиміляцію українців), поглинання України, використання її демографічного та соціально-економічного потенціалу в імперських інтересах. Російські претензії на територію України, зокрема Херсонської та Запорізької областей, є безпідставними та нікчемними за аргументацією щодо анексії заселених переважно українцями теренів цих південних областей. Напрями та наслідки російської імперської політики на окупованих українських землях потребують подальших спеціальних досліджень, як і запровадження кримінальної відповідальності за воєнні злочини російсь-

ких загарбників та колаборантів з боку українського та міжнародного правосуддя.

1. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.). К.: Держкомстат України, 2003. 246 с.
2. Кабмін скасував проведення перепису населення. *Главком*. 20.10.2023. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/kabmin-skasuvav-provedennja-perepisu-naselennja-963552.html>
3. Децентралізація в Україні. Херсонська область. URL: <https://decentralization.ua/areas/0552>
4. Децентралізація в Україні. Запорізька область. URL: <https://decentralization.ua/areas/0612>
5. Херсонська обласна державна адміністрація. URL: <https://khoda.gov.ua/>
6. Запорізька обласна державна адміністрація. URL: <https://www.zoda.gov.ua/>
7. Генеральний штаб – Збройні сили України. URL: <https://www.zsu.gov.ua/pro-nas/generalnyj-shtab/>
8. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/>
9. Розрахунки автора. Особистий архів Скліара В.М.
10. Олександр Прокудін, начальник Херсонської ОВА: Знаємо не тільки російські підрозділи, які полюють на цивільних дронами, а й конкретних виконавців. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3904892-oleksandr-prokudin-nacalnik-hersonskoi-ova.html>
11. Скліар В.М. Етномовні процеси в українському просторі: 1989–2001 рр. Харків: Ексклюзив, 2009. 546 с.
12. Скільки людей зараз проживає у Запорізькій області: дані ОВА. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-lyudey-zaraz-prozhivae-zaporizkiy-1685704012.html>

References

1. *Natsionalnyi sklad naselennia Ukrainy ta yoho movni oznaky. Za danyumy Vseukrainskoho perepisu naselennia 2001 roku* [National composition of the population of Ukraine and its linguistic characteristics. According to the All-Ukrainian Population Census of 2001] / O.H. Osaulenko (ed.). (2003). Kyiv: Derzhkomstat Ukrainy. 246 p. (in Ukrainian).
2. *Kabmin skasuvav provedennia perepisu naselennia* [The Cabinet of Ministers cancelled the population census]. *Hlavkom*. (20.10.2023). URL:

- <https://glavcom.ua/country/politics/kabmin-skasuvav-provedennja-perepisu-naselennja-963552.html> (in Ukrainian).
3. *Detsentralizatsiia v Ukraini. Khersonska oblast* [Decentralisation in Ukraine. Kherson region]. URL: <https://decentralization.ua/areas/0552> (in Ukrainian).
4. *Detsentralizatsiia v Ukraini. Zaporizka oblast* [Decentralisation in Ukraine. Zaporizhzhia region]. URL: <https://decentralization.ua/areas/0612> (in Ukrainian).
5. *Khersonska oblasna derzhavna administratsiia* [Kherson Regional State Administration]. URL: <https://khoda.gov.ua/> (in Ukrainian).
6. *Zaporizka oblasna derzhavna administratsiia* [Zaporizhzhia Regional State Administration]. URL: <https://www.zoda.gov.ua/> (in Ukrainian).
7. *Heneralnyi shtab – Zbroini syly Ukrainy* [General Staff of the Armed Forces of Ukraine]. URL: <https://www.zsu.gov.ua/pro-nas/generalnyj-shtab/> (in Ukrainian).
8. *Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny* [Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights]. URL: <https://ombudsman.gov.ua/> (in Ukrainian).
9. *Rozrakhunky avtora. Osobystyi arkhiv Skliara V.M.* [Author's calculations. Personal archive of Skliar V.M.]. (in Ukrainian).
10. *Oleksandr Prokudin, nachalnyk Khersonskoi OVA: Znaiemo ne tilky rosiiski pidrozdily, yaki poliuiut na tsyvilnykh dronamy, a y konkretnykh vykonavtsiv* [Oleksandr Prokudin, head of the Kherson Regional Military Administration: We know not only the Russian units that hunt civilians with drones, but also the specific perpetrators]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3904892-oleksandr-prokudin-nacalnik-hersonskoi-ova.html>. (in Ukrainian).
11. Skliar V.M. (2009). *Etnomovni protsesy v ukrainskomu prostori: 1989–2001 rr.* [Ethnic and language processes in the Ukrainian space: 1989-2001]. Kharkiv: Ekskliuzyv. 546 p. (in Ukrainian).
12. *Skilky liudei zaraz prozhivaie u Zaporizkii oblasti: dani OVA* [How many people now live in Zaporizhzhia region: data from the OVA]. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-lyudey-zaraz-prozhivae-zaporizkiy-1685704012.html> (in Ukrainian).